

1541. MI ÉS MENNYI VESZETT BUDA ALATT?¹

1541. augusztus 29-én Budán, illetve a város alatti török táborban történekről a legrészletesebben királyné lengyel udvaronca, Piotr Poremskitől értesülünk, aki a csecsemő János Zsigmond és az őt kísérő urak kíséretében tartózkodva részletes jelentést írt a történekről.² A találkozó legizgalmasabb és legérdekesebb részén egyszerű királyi szervitorként természetesen nem lehetett jelen, de közvetett módon – nyilván valamelyik főúrtól – értesült a napokig tartó, és a Magyar Királyság és a később Erdélyi Fejedelemség néven ismert keleti országrész életét további másfél évszázadra meghatározó díván tárgyalásáról és a szultán döntéséről.

A tanácskozáson nagyjából két álláspont csapott össze: az egyik szerint a királynét a gyerekekkel együtt a szultánnak magával kellene vinnie Sztambulba, Magyarországot pedig (amibe természetesen beletartozott a középkori erdélyi vajdaság területe is) be kell kebelezni a birodalomba. A másik álláspont szerint a csecsemő királynak szandzsákként, azaz hűbérbe kell adni a keleti országrészt. Az tehát fel sem merült a jelentés szerint, hogy ne, vagy csak átmenetileg szállják meg Budát, a fővárost. Ezzel az ország gyakorlatilag – ahogyan a tankönyvekből megtanultuk – három részre szakadt.

A döntésről született még egy másik, Poremskiénél jóval ritkábban idézett irat, amelynek csak a tartalmi kivonata maradt ránk, és amelyet Szilágyi Sándor adott ki az Erdélyi Országgyűlési Emlékek 1. kötetében. Ennek az 1542-es marosvásárhelyi országgyűlésről készült jelentésnek is csak egy 18. századi másolata került közlésre, mivel az eredetét Szilágyi saját elmondása szerint hasztalan kereste.³ A jelentés tehát annak a nagy fontosságú iratnak a kivonata, amelyet Fráter György Szülejmántól kapott, és amely körülírta az új ország határát. E szerint tehát a csecsemő János Zsigmond megkapja a Tiszán, illetve az erdélyi vajdaságon túli területeket Kassa, Várad, Temesvár és Fogaras kivételével. Tiszántúlon nem a mostani területet kell értenünk, hanem az erdélyi vajdaságból nézve a folyó másik, azaz a jobb oldalát, ugyanis Kassa azon túl fekszik. Kiderül még, hogy a király nagykorúságáig Fráter György kormányozza az országot. A hűbérként kapott ország után évi 10 ezer arany adót kell fizetni.⁴

A történeti hagyomány további egykorú források híján gyakorlatilag ma sem tud sokkal többet az eseményekről, pedig minden bizonnyal születtek további beszámolók

1. A tanulmány egy készülő könyv egyik, némileg lerövidített fejezete.

2. *Verancsics 1857*: 162–173. Magyarul: *Sinkovics 1968*: 33–41.

3. *Szilágyi 1875*, I: 77–79.

4. *Szilágyi 1875*, V, 1875: 77–78.

és iratok is. A Buda alatti táborban történekről a történetírók közül a legbővebben Istvánffy Miklós és Bethlen Farkas számoltakbe.⁵ Ezek szerint nem is két, hanem három vélemény csapott össze az augusztus 29-ét követő sorsdöntő napokban tartott dívánüléseken. Istvánffy szerint az elsőt Mahmud pasa képviselte, aki a mellett kardoskodott, hogy János Zsigmondot Konstantinápolyba kell vinni, Budát pedig el kell foglalni. A másik véleményt Mehmed pasa képviselte, aki a fő-fő urak kivégzését és Izabella királyné Lengyelországba küldését javasolta arra hivatkozva, hogy nagy fáradság állandóan Magyarországra jönni. És nyilván János Zsigmond Sztambulba vitelét, bár róla külön ez a verzió nem tett említést. A harmadik, Rüstem pasa által képviselt vélemény Izabella és János Zsigmond oltalom alá helyezését javasolta.⁶ Bethlen Farkasnál két vélemény szerepel, de úgy hogy a keményvonalas álláspont tulajdonképpen az Istvánffynál szereplő első kettő összevonása. Éppen ezért igen valószínű, hogy itt Istvánffyból merített, akit később is, szó szerint idéz. A szultán végül ez utóbbi javaslatot fogadta el, és szabadon bocsátotta az anyát és gyermekét, nekik adva a Kassától Temes megyéig tartozó területet, tehát a magyar királyságnak pontosan azokat a részeit, amelyeket a fenti országgyűlési beszámoló is tartalmazott. Csakhogy Istvánffy és az ő nyomán Bethlen Porembskitől eltérően azt is tudni vélik, hogy Buda elfoglalását a szultán ideiglenesnek tartotta, és csupán János Zsigmond nagykorúságáig akarta oszmán kézen hagyni, ami a gyakorlatban a Szapolyai János-féle hűbéres magyar királyság feltámasztását jelentette volna. A jeles történetíró állítása szerint ezt a nagyfontosságú okmányt saját szemével látta. A történetírás azon az alapon vonta kétségbe állítását, hogy Dzselaálzáde, az akkori kancellár (*niszándzsi*), akinek jelenlétére Istvánffy hivatkozik, krónikájában nem tesz említést semmilyen szerződésről, hanem csak egy szóbeli szerződésről/ígéretről, amely szerint János Zsigmond nagykorúságának elérésekor meg/visszakapja az apja által használt királyi címet. Buda visszaadását pedig nem is említi.⁷ A véleményt először Thury József fogalmazta meg, a jelek szerint figyelmen kívül hagyva egy akkor már ismert szöveget, amelyet Döbrentei Gábor adott ki a Régi Magyar Nyelvmélekek sorozatban. A legújabb kutatási eredmények szerint az 1540. október első felére datálható az a csecsemő János Zsigmond számára kiállított szultáni szerződéslevél, amelyben a szultán egy János királlyal kötött szerződésre hivatkozva azt állítja, hogy a magyar király országáért cserébe évi 50 ezer arany adót fizetett, illetve, hogy azt kérte, hogy az országot fiára hagyhassa, amire a magyar urakat is megeskette: „Nekem kedig ilyen szerződésem volt János királlyal, hogy az ő birodalmátul minden esztendőbe ötven ezer arany forintot szolgáltat be az én Portámra.”⁸ Most hogy a király meghalt, és az urak is könyörögtek neki, ezért „... valamennyi föld és birodalom János király kezében volt, azt a *teljes* [kiemelés tőlem – K. T.] birodalmat adtam István királynak.”⁹ Budáról valóban itt sincs szó, de mivel 1540 októberében Buda a gyermek király kezében volt, mi értelme lett volna ezt külön is hangsúlyozni? A szerződéslevél a János uralma alatt levő területekről szól, amibe beletartozott az egész ország, hisz 1526. november 10-én Jánost nem a

5. *Istvánffy 2003*, v. 1/2: 60–62.; Bethlen 2002: 78–79

6. *Istvánffy 2003* I/2: 62.

7. *Thury 1898*, II: 231.

8. *Papp 2003*: 159.

9. Újabb közlését ld. uo.: 159–160.

fél vagy a háromnegyed magyar királyság királyává koronázták, és Ferdinánd jogát sem 1540 októbere előtt sem utána még egy ideig a magyar királyság egyetlen kis darabjára sem ismerte el a szultán. Az öröklés kapcsán a szöveg megismétli, hogy a *teljes* birodalmat kapja vissza majd az utód: ez tehát 1540 októberében magától értetődően nem jelenthette csupán az ország keleti felét. Az éves adó nagysága is erre enged következtetni, hisz mint ismeretes, Erdélyért cserébe János Zsigmond 10 ezer aranyat tartozott fizetni. Márpedig az *ahdnáme* 50 ezer arany értékű adóról beszél: mi más lehetett az oka, hogy ezt 10 hónappal később ötödére csökkentették?

Éppen ezért nem tudom osztani azt a véleményt, hogy Istvánffy-t hamisan tájékoztatták az *ahdnáme* tartalmáról, és hogy nem, vagy alig tudott törökül.¹⁰ Nem világos, hogy miért hazudtak volna neki az irat tartalmáról? Azt is nehezen tartom hihetőnek, hogy oknyomozó történetíróként ne ellenőrizte volna egy ilyen fontos iratnak a tartalmát. Hisz idéz is belőle, sőt, ami számunkra nagyon fontos, éppen a szultán esküjét Istenre, Mohamedre, a saját fejére és a kardjára,¹¹ amelyet ugyan az általunk ismert magyar fordítás nem tartalmaz, de nincs okunk azt hinni, hogy a történetíró kitalált volna egy ilyen szultáni esküt, amelynek be nem tartása súlyos valláserkölcsei konzekvenciákat vont volna maga után. Hogy Istvánffynál valóban szerepel Buda, annak lehet az is oka, hogy ő Dzselaálzádétól eltérően, évtizedekkel később írta munkáját, amikor már az ország három részre szakadását és Buda elfoglalását mindenki evidenciaként kezelte. De mivel a saját korának és az utókornak írt, szükségesnek tartotta hangsúlyozni Buda kiemelése által, hogy János Zsigmond annak idején nem későbbi birtokait, a későbbi erdélyi fejedelemség területét, hanem apja teljes örökségét kapta meg, amibe – Istvánffy idejében már nem evidens módon – de természetesen beletartozott az ország közepe is. Gyanítom, hogy ez az irat 1598-ban került a kezébe, amikor császári biztosként Erdélyben járt, ahol egyébként könnyedén alkalmat nyílt volna tolmácsot keríteni, illetve már csak történetírói érdeklődése folytán kutakodnia a gyulafehérvári fejedelmi levéltár Báthory Zsigmond által meghagyott iratanyagai között. Mivel Bethlen, akinek egy ideig legalábbis ugyanaz volt a foglalkozása, mint Dzselaálzádénak, előszeretettel idézett hosszan kezébe kerülő iratokat, e helyt azonban szolgálaián követte Istvánffy-t, valószínűnek tartom, hogy ő már nem látta ezt az iratot.

Mindezt persze lehetne cáfolni – de nem a később bekövetkező eseményeket visszavetítve – ha feltennénk, hogy volt még egy *ahdnáme*, de ilyet nem ismerünk. Egyébként Dzselaálzáde szavai nem mondanak teljesen ellent a fentebbieknek, mivel elképzelhető egy olyan olvasata is, amely a fentieket támasztja alá: azt írja ugyanis, hogy a gyermek királlyal kötött *szóbeli* szerződés szerint „... a kislánynak Erdélyben szandzsák adományoztatik, s *később*, mikor férfivá nő, *atyja helyére* Magyarország királyává fog tétetni.”[kiemelések tőlem – K. T.]¹² Tehát abból kell kiindulnunk, hogy még 1541 augusztusában is az 1540 szeptemberében kiállított *ahdnáme* volt az érvényes.

Buda visszaadásának motívuma 1550-ben újra felbukkan ezúttal azonban egy

10. Papp 2003: 59.

11. Istvánffy 2003, I/2: 63.

12. Thury 1898, II: 231. Thury érvelése szerint, amit máig érvényesnek tartanak az oszmanisták, a „muáhede-i-humájun kifejezését csak szóbeli ígéretnek s nem írásba foglalt szerződésnek kell érteni.”; Szerémi és Bethlen szerint Szülejmán 1529-ben Jánosnak is tett egy szóbeli ígéretet, igaz, ahhoz járult egy ránk nem maradt szerződés is. Uo.

szultáni fermánban: fordítása júliusban kelt, és történetíróink fenti állításait látszik alátámasztani, ám az is elképzelhető, hogy ezt a fermánt vetítették vissza kilenc évvel korábbra. Modern átírásban a következőképpen hangzik a levél minket érdeklő részlete: „Mikoron az hatalmas császár Buda városát az királynak fiátúl az ő oltalma alá vevé, ez okáért mivelé, hogy látá őfelsége, hogy az ő ellenségitül meg nem oltalmazhatnák, mert mikor ő császári hatalmasságának nagy sok messze való országin seregével egyetembe kellene által menni, nem jöhetne mindenkoron az király fiának segítségül az ő ellenségi ellen.¹³ Mindezen által ígerte ő császári felsége, hogy mind Budát s mind egyéb nagy sok tartományokat az király fiának megtartaná és megadná.”[kiemelés tőlem – K. T.]¹⁴ Az iratot Szilágyi közölte: a fermánt Szülejmán 1550-ben, nem sokkal az 1549-ben titokban megkötött nyírbátori egyezmény után küldte, amelyben Fráter György János Zsigmond nevében az országrészt átadta I. Ferdinándnak. Az irat szerint az egyezményről a szultán a portai francia követtől értesült.¹⁵ A Verancsics-évkönyv a fermán hitelességét látszik alátámasztani. E szerint Szülejmán Buda elfoglalásának okait az alábbiakban foglalta össze: a főurak közti viszály, illetve árulásuk, Ferdinánd túlereje, Izabella női mivolta és a trónörökös kiskorúsága, végül pedig az ország távolsága és az idejutás nehézsége. Utána a következőképpen folytatja: „... azért akartam Budát kezemhöz venni, hogy én ötöt az nímetek ellen megoltalmazzak, és tartsam nem magamnak, hanem az te fiadnak. Mely ha az nagy Isten kegyelmességiből husz esztendűt megíri, neki minden okvetetlen az Budát neki ereszttem, és ugy hagyom ötöt az országban mint az atyját.”¹⁶ Nyilvánvaló, hogy a fermán és a kortárs emlékei egymást erősítik, és véleményem szerint itt nem arról van szó, hogy az egyik iratból konstruálták volna egy másikat, mert az emlékirat olyan részleteket is tartalmaz, amit a szultáni iratban nem találunk. Ezekről az újra és újra felbukkanó makacs adatokról a történetírás nem jelentőségéhez mérhető módon vett tudomást. Papp Sándor, aki a fermán zavarba ejtő tartalmára szintén felfigyelt, úgy véli, hogy az irat hangvétele ellentmond azoknak a leveleknek, amelyeket Mahmud császár vitt Erdélybe, ezért úgy gondolja, hogy a császár szóbeli utasítást kapott, hogy tájékozódjon, és ha megbizonyosodott a barát árulásáról, tegyen lépéseket letételére. Tehát ez az irat nem egy fermán, hanem az Izabella pártiak irata lenne, amelyet a császár személye hitelesített. Ezt arra alapozza, hogy bár a Portán tisztában voltak a Szent Korona legitimizáló szerepével, az oszmán gondolkodásmódtól nagyon távol állt volna az a gondolat, hogy „a fejedelemségből csak a koronázás útján vált volna János Zsigmond királlyá.”¹⁷ Nem ismerem az oszmán gondolkodásmódot, de az bizonyos, hogy a magyartól meglehetősen távol állt, hogy valakit királynak tartsanak koronázás nélkül. János Zsigmond éppen azért viselte a *választott* király címet, mert nem volt megkoronázva, tehát a magyarok szemében nem volt „igazi” király. Ráadásul egy csecsemő aligha képes esküjével megpecsételni egy szerződést, már csak azért sem, mert a kora miatt nem rendelkezik a *plenitudo potestatis*sal, ami például a szerződések ratifikálásához szükséges. A kiskorúságból fakadó sajátos helyzettel, azzal tehát, hogy tudniillik a nyugati kultúrkörben mit jelent a koronázás, függetlenül attól, hogy a Szent

13. Ugyanezzel érvel a szultán 1529. évi *fethnáméjában* is. *Thury 1898*, I: 389.

14. *Szilágyi 1875*, I: 308.

15. Uo.

16. *Bessenyei 1981*: 70–71, az idézet: 71.

17. *Papp 2005*: 500–501.

Koronát illetően Pappnak igaza van-e vagy sem, a szultán nemcsak hogy tisztában volt, hanem, úgy tűnik, akceptálta ezt: egy lengyel királynak 1551 folyamán írott levelében úgy nyilatkozott, hogy János Zsigmond bár már most is király, de még gyerek, és majd meg fogják koronázni. Pontosán leírja tehát a fennálló jogi helyzetet.¹⁸ Éppen ezért véleményem szerint a fenti gondolatmenet alapján nem lehet kétségbe vonni a fermán hitelességét.

Az események alaposabb megismerése és értékelése érdekében nem lenne szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a szultán azáltal, hogy elvállalta a gyámságot a csecsemő János Zsigmond felett, egyúttal tágabb értelemben vett családjába is fogadta, amit egész életében többször is hangsúlyozott. Ez az idézett fermánban szó szerint a következőképpen hangzik: „Az hatalmas császár ezt mondja és fogadja, hogy ha az király fiának atyja nincsen (az császár isten segítségével egészségben vagyon és él) és a király fiának atyja leszen: mindenben ötet megsegíti.”¹⁹ Hogy ezt milyen komolyan gondolta élete végén is, ékesen bizonyítja a zimonyi találkozó, amelyre, mint ismeretes, János Zsigmondnak II. Miksa császárral Szatmárban kötött egyezményének kitudódása miatt 1566-ban került sor. Ez alkalommal az árulást nem lehetett sem Fráter Györgyre, sem valaki másra kenni, a szultán mégis megbocsátott, mivel a választott király személyes megjelenésével életét nevelőapja kezébe helyezte, amivel kinyilvánította őszinte megbánását és hűségét. Sőt, Bethlen szerint, az alkalmat megragadva újfent visszakérte Buda várát nem is akárhogyan, hanem hivatalos formában, ugyanis, ha történetíróknak hihetünk, kérvényt nyújtott át. A meglepő gesztusra nem kevésbé meglepő módon reagált a szultán, aki a kérvényt átadta a nagyvezírnek, hogy bármit is kér gyámfia, állítsanak ki oklevelet arról, hogy mielőbb teljesítik.²⁰ A fentebbiek fényében nem meglepő, hogy ezt a verziót a találkozóról készült egykorú forrás nem támasztja alá. Bánffy Györgynek a zimonyi találkozóról készült leírásában a következőt olvashatjuk: „Kérte vala pedig a fejedelem a többi között azt a tartományt mind éppen, mely a Körös vize és Erdély között vagyon... mert nem merte vala Tömösvárat vagy Lippát kérni, megintetvén a basáktól, mivelhogy ott a törököknek mecsetjek építettet vala. Kérte vala azután mindazokat a határokat, amelyek Debrecent Szolnoktól elválasztják, melyeket a császár minden ellenvetés nélkül odaengedé.”²¹ Azt is megtudjuk, hogy János Zsigmond kérését írásban is benyújtotta.²² Ugyanakkor elhangzott az is, hogy a szultán „addig nem hagyja, amíg a fejedelmet magyar királlyságra emeli és megkoronázza.”²³ De ha nehéz is elhinni, hogy a szultán visszaszolgáltató egyik hűbéresének egy már

18. „Qui (ti. János Zsigmond) cum adhuc esset immaturus nec oneri regni satisfacere posset, propterea coronatus non est. Postquam autem adoleverit, et in gradum ire poterit, et per Dei clementiam quamvis etiam nunc sit rex, coronabitur.” ASV Misc. Arm. II. Vol. 61. Fol. 202v. Fentebb láthattuk, és alább még látni fogjuk, hogy János Zsigmond megkoronázását és nagykorúsítását, illetve Buda visszaadását egymással szoros összefüggésben látják mind a történetírói hagyomány, mind egykorú forrásaink.

19. *Szilágyi 1875*, I: 308.

20. *Bethlen 2002*: 285.

21. *Bessenyei 1993*: 130.

22. Igen érdekesnek tartom, hogy a kérvényt ismerték Báthory Zsigmond udvarában is: már javában dúlt a tizenöt éves háború, amikor a fejedelem Haszán szerdárnak írt levelében éppen ezeknek a területeknek a visszaadását kérte. Sőt, ő nem volt olyan szemérmes, mint elődje, mivel visszakérte Temesvárt is. A szöveget ld. *Kruppa 2003/3*: 647.

23. *Bessenyei 1993*: 125.

elfoglalt területet, legalább olyan nehéz belátni, hogy többszöri esküvel megpecsételt, és mint láttuk, több évtizeden keresztül újra és újra hangoztatott kijelentése az ország egész területének hűbérként történő visszaadásáról János fia számára, csupán az oszmán gyakorlatban megszokottnak számító megtévesztő manőver, hazugság vagy egyszerű propagandaszólam lett volna. A muszlim vallásjog valóban nem engedi, hogy az iszlám által elfoglalt területet, ráadásul a *khutbe*, a pénteki ima, vagyis a birodalomba való bekebelezés után, harc nélkül, csak úgy egyszerűen visszaadjanak.²⁴ Különben a visszaszolgáltatásra – bár hogy a pénteki ima elhangzott-e ezeken a helyeken, nincsenek információim –, éppenséggel akadna Magyarországon kívüli példa: Szerbia egy részét 1426, Lazarevics István halála után, szállták meg, aztán 1441-ben, Novo Brdo kivételével az egészet elfoglalták, majd az 1444. évi szegedi békében a szultán gyakorlatilag az egész országot visszaadta az országot Lazarevics utódának, Brankovics Györgynek. Budát is kétszer, 1526 és 1529-ben megszállták, aztán kiűritették.

Az események rekonstruálása és újragondolása érdekében az alábbiakban idéznék egy 1552 márciusában, tehát 11 évvel az események, és egy évvel a fentebbi fermán után született velencei követjelentést. A magyar történetírás tudtommal ezt a rendkívül fontos és új adalékokat tartalmazó iratot nem méltatta semmilyen figyelemre. Az Óváry-féle oklevélkivonatokban nem találni ennek nyomát. A jelentés a velencei *bailo*, azaz követ és az akkor már nagyvezír Rüsztém pasa egyik igen érdekes beszélgetéséről számol be az 1541. évi budai történésekkel kapcsolatban. Rüsztém eddig ismeretlen beszámolója az egyetlen, első kézből származó forrásunk a Buda és az ország közepének sorsát eldöntő dívánülésről, amelynek jelentőségéből mit sem von le az, hogy szavai 11 évvel az események után hangzottak el, tehát egy koronatanúróról van szó, aki az eseményekre kissé másképpen emlékezett, mint a magyar és erdélyi történetírói hagyomány. Az eset szemmel láthatóan ennyi év távlatából is foglalkoztatta, ugyanis a *bailónak* nem kellett noszogatnia, hanem magától kezdett bele az 1540-ig visszanyúló történetbe, hogy mint megjegyezte, ura nagyvonalúságát demonstrálja. A nagyvezír szerint Szapolyai János nem sokkal halála előtt összehívatta híveit, és megígértette velük, hogy halála után is hűek maradnak csecsemő gyermekéhez, de ehhez a szultán oltalma alá kell helyezni őt és az országot, ami azt jelenti, hogy az összes várat és fontos várost át kell adniuk Szülejmánnak, hogy cserébe gyermekét fogadja fiává és szolgájává, és vegye oltalmába amíg abba a korba nem lép, amikor képes önállóan kormányozni. Az urak, különösen Fráter György nagyhangon hűségükről biztosították. Nem sokkal ezután a király meghalt.

A szultán ekkor Magyarországra jött, Budára, hogy a királyuknak tett esküjükhöz híven, átadják neki az országot: azonban a királynét bezárkózva találta nagyszámú katonasággal együtt. Mivel nem akart egy nő ellen hadakozni, felszólította az urakat, hogy jöjjenek a táborába, akik végül – miután jól megszorongatták őket –, megígérték, hogy ráveszik a királynét, hogy adja át a várat. A szultán azonban a janicsárokkal együtt

---

24. 1541 előtt Budán nem hangzott el a *kuthbe*, a pénteki istentisztelet, ami jogi szempontból szentesítette a végleges foglalást. A győzelmi irat, a *fethnâme* formai szempontból precízen, 15 pontban rögzíti az ellenséggel folytatott harc stációit, és legyőzésének részleteit, amelynek 12. pontja az ellenség területének birtokba vétele; az 1526-os és 1529-es *fethnámék*ben nem, ellenben az 1541. évben szerepelt a budai templomok dzsámivá alakítása. Ld. Fodor 1992: 22–23, a *fethnámék*at uo. 13, illetve Thury 1898, I: 389, 394–395. A győzelmi iratok formai felépítéséről ld. Pedani 1994: 133–134.

küldte vissza őket, akik elfoglalták a várat. Rüszttem fentebbi forrásainkkal szemben azt állítja, hogy csak ezután került sor a csecsemő táborba küldésére,²⁵ aki, amikor bemutatták a szultánnak, felemelte a kezecskéjét és ujjával megfenyegette, amin az jót derült és az összes jelenlévő előtt ígéretet tett (*promise*), hogy ha felnő, megkoronázza és az ország urává teszi.²⁶

Rüszttem a gyermek bemutatása és örökbefogadása után beszámol arról a tanácskozásról, amelyen az ország jövőjéről döntöttek; azt mondta a követnek, hogy ő annak idején a dívánban azt javasolta, hogy a gyereket vigyék Sztambulba, vagyis Istvánffy és Bethlen állításával szemben ő is a keményvonalas megoldást képviselte, „... de a szultán nem hallgatott rám”, fejezte be. A következmény Fráter György árulása volt, amiért Isten (amit, mint fentebb láttuk, a Verancsics-évkönyv a főváros elfoglalásának egyik okaként említett) megbüntette.²⁷

A Rüszttem szavait megőrző velencei követjelentést azért tartom különösen fontosnak, mert megerősíti mind a hitelében kétségbe vont Istvánffyt, mind a hitelességét tekintve ebben a vonatkozásban egyelőre kétségbe nem vont Verancsics-évkönyvet, valamint a szintén megkérdőjelezett hitelességű fermánt, ugyanakkor e három szövegünk visszafelé hitelesíti a nagyvezír szavait. Ráadásul a követjelentés teljesen független mind a fermántól, mind a két történetírói szövegtől, az ugyanis teljességgel kizárható, hogy a nagyvezír ismerte volna akár Istvánffyt, akár Verancsicsot, illetve hogy ezek ismerték volna a velencei követjelentést. Mindez felveti azt a rendkívül izgalmas kérdést is, hogy ha mindez igaz, márpedig kétségkívül az, akkor honnan meríthetett Istvánffy,²⁸ illetve a Verancsics-évkönyv szerzője? A legkézenfekvőbb feltételezés természetesen az, hogy a fermán lehetett a forrásuk, sőt még az is megkockáztatható, hogy, legalábbis részben, Rüszttem is ebből idézett: ez természetesen csak abban az esetben áll, ha elfogadjuk a fermán hitelességét. Ezt megtámogatná az a tény, hogy – Istvánffyt leszámítva – szövegeink időben közel esnek egymáshoz. Ha viszont ez így van, akkor ebből az is következik, hogy ez a nagyúri levél Szülejmán verzióját őrizte meg, vagyis a Buda visszaszolgáltatásáról szóló, zavarba ejtő információt a lehető legautentikusabb helyről halljuk.

De kiindulhatunk abból is, hogy a fermán nem hiteles, ám akkor ez esetben is be kell látnunk és el kell fogadnunk, hogy a velencei követjelentés ugyanúgy megerősíti az Istvánffynál, Verancsicsnál szereplő és a fermánban is olvasható állítást, hogy tudniillik Szülejmán eredetileg nem csak hogy nem akarta Budát elfoglalni,²⁹ hanem vissza akarta adni a felnőtt korba lépő János Zsigmondnak: vagyis Buda elfoglalását ideiglenesnek tekintette, ebben az esetben pedig a khutbe, a pénteki ima sem hangzott

25. Martonfalvai Imre, aki Török Bálint szervitoraként szintén járt a török táborban szintén ezt állítja, hozzátéve, hogy estefelé történt. *Szopori 1881*: 141.

26. Mint korábban láttuk, Dzselszáde is szóbeli szerződést említett művében.

27. ASVe Arch. Proprio, Costantinopoli. Filza 5. Fol. 336v–338r.

28. Kizárhatjuk, hogy a 17. század közepén (ekkor írta ugyanis a munkáját) széleskörű anyaggyűjtést folytató és sok eredeti forráshoz már csak hivatalánál fogva hozzáférő Bethlen kezében járt az a fentebb már idézett szultáni fermán, amelyet Szilágyi közölt, illetve Istvánffy is tartott a kezében egy nagyúri levelet, különben nem állította volna, hogy saját szemével látta.

29. Ettől függetlenül teljesen elképzelhető, hogy oszmán helyőrséget hagyott volna benne. Ez következik egyrészt Szapolyai Rüszttem által idézett szavaiból, illetve a Verancsics évkönyv is alátámasztja, hogy már 1541 előtt is állomásoztak a Szapolyai által birtokolt területen oszmán csapatok. *Bessenyei 1981*: 48.

volna el. De éppen úgy felmerül ez a kérdés a forrást illetőleg: azt nehezen tudom elhinni, hogy egyik fentebb idézett forrásunk se lenne hiteles.

Rüsztem velencei követjelentésben rögzített verziója és a történetírói hagyomány, valamint az Izabella szervitora által közvetített, megőrzött verzió(k) közt szemmel láthatóan ellentét feszül. Istvánffy és Bethlen, illetve Poremski szövegei A, B, illetve C verzióról számolnak be. A nagyvezír viszont itt azt közli, hogy ő János Zsigmond Sztambulba vitele *mellett* érvelt, de nem hallgattak rá. Ebből annyi biztosan következik, hogy az 1541. augusztus 29-e után előálló, és még 1552 elején is fennálló helyzet nem egyezik az ő Buda alatt kifejtett véleményével, és hogy szerinte mindez ura nagylelkűségének, és Fráter György árulásának következménye volt. A történetírói hagyomány által mondottakkal szemben fennálló ellentmondást ugyan nem tudom teljesen feloldani, viszont Rüsztem véleményét a korábbiakhoz képest pontosabban lehet rekonstruálni: e szerint tehát ő azt akarta, hogy a csecsemőt neveljék fel Sztambulban és válasszák el az anyjától.

A trónörökös tehát Sztambulban nevelkedett volna, talán muszlimmá is tették volna, hogy aztán a szultán engedelmes szolgáljaként koronázzák meg és ültessék vissza a magyar trónra. A vazallus ország trónörökösének a birodalmi udvarban való nevelése egyáltalán nem volt ismeretlen dolog, gondoljunk csak a moldvai és havasalföldi vajdák egy részére, vagy akár Perényi Péter fiára, Ferencre.³⁰ Középkori magyar példaként elég a későbbi III. Bélára utalnunk, aki egy időben még potenciális bizánci császársjelölt is volt. Rüsztem tehát valóban szelídebb verziót képviselt, legalábbis azokhoz a véleményekhez képest, amelyek Magyarország végérvényes bekebelezése, és az urak kiirtása mellett törtek lándzsát, de nem értett egyet a keleti ország rész kihasználásával és Izabella odaküldésével sem, ahogyan történetíróink állítják, tehát ezekhez képest viszont a keményebb vonalat képviselte.

A nagyvezír fentebb idézett szavai még egy nagyon fontos momentumra világítanak rá: 1552-ben azzal indokolta 11 évvel korábbi javaslatát a csecsemő Sztambulba viteléről, hogy így nem lenne módja Fráter Györgynek és a többi tanácsosnak elveszejteni a királyságát. Természetesen elképzelhető, hogy ez az események utólagos interpretációja, korábban ugyanis éppen hogy elismerően nyilatkozott a barátról, persze csak az általa asszonyi mivolta miatt lenézett Izabellával szemben. Az özvegy királynét nem sokra tartotta, amire abból következtek, hogy egy 1551. május 28-ai Óvárynál szintén nem szereplő velencei jelentés szerint megvetően nyilatkozott a királynéről, aki mint az asszonyok általában buta (*poco cervello*), képtelen kormányozni és minden pénzt elkölt. Viszont ekkor még elismerően nyilatkozott a barátról, aki mindezt megakadályozva kezében tartja a kormánygyeplőt, akire addig van szükség, amíg a király fel nem nő, fel nem veszi atyja címét és vissza nem kapja jövedelmeit.³¹ Ugyanakkor az egykorú Poremski beszámoló rávilágít arra, hogy a dívánban már 1541-ben is voltak olyanok, akik nem bíztak az urakban és kiirtásukra tettek javaslatot. Valószínű, hogy Rüsztem Izabella mellett János tanácsosainak kétes megbízhatósága

30. *Sztárai 1985 passim*

31. „...esso fra Zorzi doveria... non guardare alle parole della regina, la quale essendo donna ha cosí poco cervello come tutte le altre e che esso fra Giorgi non faceva male a non lasciarla padrona, perché le donne non sanno governare e sono atte a consummare ogni cosa.” ASVe, Arch. Proprio. Costantinopoli. Filza 5. Fol. 105v–106r.

(amit a Verancsics-évkönyv is Buda elfoglalásának okai közt említ) miatt javasolta annak idején a gyermek trónörökös Sztambulba vitelét. Egy Fodor Pál által közölt érdekes lista János gyámjairól, illetve legfontosabb tanácsadóinak birtokairól és várairól lehetnének éppen ennek a bizalmatlanságnak a bizonyítékai. Fodor szerint a lista annak elsőrangú bizonyítéka, hogy az 1541-es hadjáratra nem Buda német csapatok általi ostroma alóli felmentése, hanem valójában a jánosista urak félreállítására céljából került sor, csak aztán a szultán megváltoztatta a szándékát.³² Ha összevetjük a fentebb idézett 1542-es jelentéssel, kiderül, hogy a szultán a kiskorú János Zsigmond uralma alól éppen azokat az erősségeket vette ki és adta szandzsákba a barátának és Petrovicznak – de csak János Zsigmond kiskorúságának idejére –, amelyeket Erdély megtartása szempontjából a legfontosabbak között tartott számon, vagyis Váradot és Temesvárt (Kassa szintén a barát „birtoka” volt, Fogaras nem szerepel, ez a Majlád családé maradt Majlád István fogságba vetése után is). Ezt természetesen lehet a bizalmatlanság jelének venni, és azzal érvelni, hogy ezen helyek elfoglalására könnyebb jogalapot találni, mivel nem tartoztak János Zsigmond szandzsákjához, de én inkább úgy vélem, hogy bár a lista eredetileg valóban a jánosista urak félreállítására céljából született, de inkább a keményvonalasok „háttéranyaga” lehetett, tehát az ő véleményüket és nem okvetlenül a szultánét tükrözi.³³ Vagyis Izabella és fia Erdélybe küldése nem Rüsztém tanácsa, ahogyan a történetírói hagyomány beállítja, hanem a szultán személyes döntése volt, mint ahogy az is, hogy Erdélyt a tiszántúli részek kivételével neki adományozza, Fráter Györgyöt kormányzónak nevezi ki, Petrovicst pedig megkapja a temesvári bániságot.

Az 1541-es hadjárat okával kapcsolatban még egy gondolat erejéig visszatérnék a

32. *Fodor 1992*: 102–105, a listát ld. 95–101.

33. De érvelhetünk úgyis, hogy ezen helyeket azért rendelte a barát és Petrovicst keze alá, mert érett férfiak lévén, biztonságosabbnak gondolta rájuk bízni, mint a gyermeket a régens, vagyis anyja kezében hagyni. A szultán bizalma azonban megingott a nyírbátori egyezmény miatt. Feltűnő, hogy az 1552-ben indított hadjárat éppen Fráter György és Petrovicst szandzsákjait érte, ahol váraikat nemzetközi helyőrséggel rakták tele, ellenben János Zsigmond szandzsákját a főcsapás elkerülte. Éppen ezért nem tudok egyetérténi azzal a véleménnyel (*Dávid – Fodor 2005*: XLIII–LV), hogy az 1552-es hadjárat eredeti célja Erdély bekebelezése lett volna, csak később az oszmán hadvezetés megváltoztatta szándékát. Szántó Imre szerint a hadjárat elsődleges célja Temesvár elfoglalása volt (a haditervről ld. *Szántó 1985*: 107–112). Temesvár elfoglalása után a következő logikus célpont a nemrégiben a török orra előtt felépített szolnoki palánk volt, ami egyrészt az oszmán területek, illetve a keleti országrésszel való kelet-nyugati irányú összeköttetés, másrészt az észak felé vezető út folyami átkelőjét védte. Ennek birtoka nélkül nem lehetett Eger ellen vonulni, amely Kassát és az északi országrészt védte, (Kassa egyébként a lista megszületésekor még Fráter György birtokában volt). A hadjárat eredeti vagy később módosított célkitűzése az erdélyi országrésznek a királyi országrésztől való el/leválasztása lehetett, ami – különösen Eger későbbi elfoglalása után – kitűnően működött. A tartomány keleti irányból történő megtámadása annak elfoglalása céljából pedig nem a harapófogó egyik fogát jelentette, hanem azért történt, hogy az említett főcsapás irányából minél több katonát kelljen Castaldónak átcsoportosítani kelet felé. (*Szántó 1985*: 109) Eger kivételével sikerült a fő célkitűzéseket elérni, ezért nem gondolnám, hogy a több irányban lekötött oszmán hadigépezetnek szégyenkeznie kellett volna teljesítménye miatt: nem lebecsülve az egriek hősiességét, de a vár alatti kudarc okai között a szívs ellenállás mellett szerepet játszott az is, hogy a magára hagyott Temesvár bő egy hónapig képes volt kitartani. A vár elfoglalása utáni tétovázás oka ezért inkább az lehetett, hogy a hadvezetés kezdett kifutni az időből, mivel egyrészt biztosítania kellett a zsoldosok által teljesen felélt Temesvár térségét, illetve az ott tanúsított ellenállás tapasztalatainak okulva meg kellett teremtenie a két további vár sikeres ostromának előfeltételeit; azt ugyanis nem tudhatták előre, hogy a szolnoki helyőrség gyalázatos módon cserbenhagyja Nyáry Lőrinc várkapitányt. Temesvár ostromáról uo. 113–133.

velencei követjelentésre. A történelmi közvélekedés szerint a hadjárat a szultán részéről több tényező által motivált kényszerű lépés volt, amelynek első lépése – már csak a szakaszos hódítás doktrínájának megfelelően is – Buda elfoglalása lett volna. Ez a kényszer ott bujkált Rüszttem a velencei bailo által feljegyzett szavaiban is, amikor azt állította, hogy a szultán azért vonult Magyarországra, hogy a Szapolyai Jánossal megkötött paktum szellemében ideiglenesen átvegye, megszállja az egész országot, illetve, hogy tesztelje a néhai király tanácsosai uruknak ez ügyben tett esküjének hitelességét. (Mint láttuk, a Verancsics-évkönyv mindkét okot felsorolta.) A történetírói hagyomány és az idézett egykorú források alapján véve megerősítik a nagyvezír által mondottakat. Ezek alapján az alapszituációt a következőképpen vázolhatjuk fel: a király hagyott maga után egy csecsemő trónörökösöt, aki nem biztos, hogy megéri a férfikort, adott egy fiatal, nem megbízható özvegy, és ott vannak még a király tanácsosai, akik esküt tettek, hogy kitaranak a királyfi mellett, amíg fel nem nő, meg nem koronázzák, és vissza nem kapja atyai örökségét. A döntő momentumnak az örökösödés kérdését tartom: nyilvánvaló, hogy János azért eskette meg az urakat, mert volt egy paktuma a szultánnal, és bízott abban, hogy a teljes meghódolás és adófizetés ellentételezéseként a szultán megbocsátja a váradi békében megtettesülő hűtlenségét, és beleegyezik dinasztiaja trónöröklésébe.³⁴ Mászt nem igen tehetett, a szultán 1529 és 1532-es hadjáratai, majd Buda 1540 és 1541-es ostromai a Szapolyaiak gyengeségét napnál világosabban megmutatták. Ezzel magyarázható, hogy a dívánban a keményvonalasok azzal érveltek, hogy a folytonos hadjáratoknál jóval kevésbé lenne megterhelő, ha egyszer s mindenkorra elfoglalnák a fővárost. Ennek a felvetésnek, gondoljunk csak bele, nyilvánvalóan egy olyan álláspontra válaszul kellett elhangzania, amely Buda megszállása *ellen* próbált érvelni! A mi szempontunkból még nagyon fontos mozzanat, hogy a pasák azt is felhozták, hogy János nem királyi vérből való, azaz igazában véve nem legitim uralkodó.³⁵ Łaski sorsdöntő sztambuli tárgyalásain Ibrahim pasa többször megjegyezte, ami az alkudozás koreográfiájához hozzátartozhatott, hogy Jánosnál még Ferdinándnak is több joga van a trónhoz, mert ő királyi sarj, ráadásul a halott Lajos rokona.³⁶

12 évvel később, és János halála után Buda elfoglalása Szülejmán számára Szapolyainak és utódjának tett ígérete sutba dobását, esküinek – gondoljunk csak az előző évben János Zsigmond számára kiállított ahdnáméra, amelyben az *egész* országot neki adta! – megszegését, de ami a legfontosabb volt, egy új, addig ismeretlen és kockázatos útra való rálépést jelentette. És bár János király halála után volt egy bő éve elmorfondírozni a lehetőségeket illetően, 1541. augusztus végén néhány nap alatt kellett egy olyan súlyú döntést meghoznia, amelynek minden következményét egyszerűen nem lehetett előre látni. Érthető, hogy Szülejmán ezzel a dilemmával szembesülve napokig

---

34. A tisztánlátást nagymértékben megnehezíti, hogy nem ismerjük sem a Łaski által nyélbe ütött 1528. évi szerződést, sem a következő évben kiállított iratot, amelyet már megváltozott politikai körülmények között kötött a szultánnal, és amely új alapokra helyezte volna a két uralkodó viszonyát. Papp szerint ez utóbbi tartalmazta már az adófizetés kötelezettségét, amely egyúttal már az igazi vazallitást fejezte ki. *Papp 2004: 70–77.* Ugyanakkor Łaski útján már 1528-ban, igaz, az adófizetés megtagadásával, de felajánlotta teljes meghódolását.

35. Székesfehérvári sírját erre hivatkozva gyalázták meg. *Bethlen 2002: 97.*

36. *Barta – Fodor 1996: 115.*

képtelen volt döntést hozni, és döntését még hosszú évek múltán is ideiglenesként kommunikálta János Zsigmond és a magyarok felé. Bár a keményvonalasok érvelését az ország fővárosának távolságával és a hadjáratok anyagi terheivel végül átvette, de csak a Duna völgyét illetően, a keleti országrészt mégis átengedte Szapolyai fiának. Pedig az értéktelenebbnek számító, vízjárta alföldi területek feletti uralomnál kétségtelenül kecsesetöbb lett volna a nemesfémekben gazdag Erdély megszállása, amelynek értékével Sztambulban pontosan tisztában voltak. Rüszttem nagyvezír ezt számszerűsítette, amikor elmondta a bailónak, hogy Fráter György egy olyan országot kormányoz, amelynek évi jövedelme 500 ezer dukát.³⁷ Így nemcsak az válik érthetővé, hogy miért szabtak ilyen csekély összeget, különösen, ha összehasonlítjuk a román vajdaságokat sújtó teherrel, hanem az 1550-es fermánnak az a kitétele is, hogy a tartományt János Zsigmond azért kapta, hogy megerősödjön és hadsereget tartson, hogy később király lehessen.

Erre a fermánban szereplő adatra történetírásunk nem fordított kellő figyelmet. A keleti országrészre vonatkozó adomány aktusának rögzítése után a szöveg a következőképpen folytatódik: „Erdélynek országát peniglen minden tartományával az hatalmas császár az ő nagy kegyelmességéből az okáért engedte volt az király fiának és az felséges királyné asszonynak, hogy míg az király fia felnevekednék addéglan ő magának kincset gyűjtene, melyből az ő vitézinek és népének fizetne, mert az hatalmas fejedelem ezt ígéri, hogy az királynak fiát nagyobb királlyá akarja tenni, hanem mint az atyja volt... Hogy mikor az király fia felnevekednék és az fejedelemtül királlyá koronáztatnék, lenne miből az ő seregének fizetni, és hogy mind nemes és nemtelent és országába lakozókat hozzá hajtana az király fiának és királyné asszonynak engedelme és hűsége alá.”³⁸ Itt is megjelenik a koronázás kérdése, illetve hogy a rábízott tartományt meg kell védenie, sőt nemcsak megvédenie kell, hanem tovább erősítenie, mivel a szultán nagyobb királlyá akarja tenni apjánál, amit érthetünk úgy is, hogy a Szapolyai János által birtokolt és fiának átengedett területeket (a „teljes birodalmat” az 1540-es *ahdnámé* szavai szerint) vissza fogja kapni, amelybe természetesen beletartozott az ország középső része Budával együtt, illetve azok a nyugati területek, amelyeket I. Jánosnak nem sikerült tartósan hatalma alá vonni. Sőt akár Bécs is, hisz a fentebb idézett 1542 januárjában kelt jelentés ennek megszerzését és a kiskorúság idejére Fráter György kormányzása alá helyezését is kilátásba helyezte.

Ezt alátámasztja a Verancsics-évkönyvnek egy Bornemissza Tamáshoz köthető részlete is: a szultán az urakat a táborába hívta, és arra hivatkozott, hogy János fiára „úgy gondot akar viselni, mint tulajdon az önnek fiának, kinek a Buda mellett Bécs is gondolná adni, ha övének teheti. Csak az gyermek nyolc, avagy tíz esztendőt írjon meg”³⁹ Érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy Rüszttem szavait és a Łaski napló idevágó részeit ennek fényében nem lehet-e úgy értelmezni, hogy mivel sem az 1528-as, sem az 1529-es okmányok értelemszerűen nem tartalmazhattak rendelkezést arra nézvést, hogy mi a teendő, ha Jánosnak utóda születik, a király azon állítása, hogy országának

37. ASVe Arch. Proprio. Costantinopoli. Filza 5. Fol. 338r.

38. *Szilágyi 1875*, I: 309.

39. *Bessenyei 1981*: 62. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a budai polgár Bornemissza látta a szultán által Fráter Györgynek később átadott és Szilágyi által kivonatolt formában közölt levelet.

fontos (vég)helyeit azért kell a gyakorlatban is átadni a szultánnak, hogy ezáltal fia és Szülejmán között egy újabb szerződés köttessen, megfelel az igazságnak? Hisz végül is ez történt. Az, hogy Buda alatt Szülejmán fiává fogadta a csecsemő királyt, ezt az újabb egyezséget közvetítette a szimbolikus formában a külvilág felé.⁴⁰

A királyság visszaadása és a koronázás előfeltétele, oszmán nézőpontból legalábbis, a nagykorúság elérése volt. A szultán, mint fentebb láttuk, tisztában volt a koronázás legitimáló erejével a nyugati keresztény országokban, de talán azzal is, hogy az akkor lenne szabályos, ha formálisan a rendek és nem a szultán által történne meg. Mintha erre utalna Szülejmán 1551. június 30-ai lengyel királynak írott, fentebb idézett levelében, akit, miután tájékoztatott a német csapatok Erdélybe hatolásáról, felszólított, hogy küldjön csapatokat testvére, Izabella és fia megvédésére, mivel a barát paktumot kötött Ferdinánddal, hogy átadja János Zsigmond ország részét, aki még gyermek, és még képtelen elhordozni az uralkodás súlyát. Ezért nincs még megkoronázva, jóllehet már most is király, de amint eléri a nagykorúságot, meg fogják koronázni.⁴¹ A szultán amellet, hogy tisztában volt a nagykorúsággal elnyert *plenitudo potestas* jelentőségével, vagyis a király *megválasztása és megkoronázása* közti lényegbeli különbséggel, tisztában volt azzal a hátránnyal is, amit az özvegy Izabella régenssége és a kiskorú trónjelölt jelentett a királyi címet viselő I. Ferdinánddal és utódával szemben. És azt se feledjük, hogy a szultán többször hangsúlyozta, hogy János az ő szolgája volt, fia pedig apjához hasonlóan szintén az ő szolgája, ezt pedig a rendeknek figyelembe kellett venniük.

A Szapolyai párt gyengesége, a trónörökös kiskorúsága és a Rüszttem által emlegetett Szapolyaival kötött paktum önmagukban is indokolhatták, hogy Szülejmán 1541-ben megszállja az ország közepét: ezek a motívumok egyszerre jelentkeztek egy másikkal, ami elhangzott már az 1541-es dívantanácsban is, hogy tudniillik a királyság messze van, és a szultán számára teher folyton Magyarországra jönni. Talán nem kellene feltétlenül ragaszkodnunk Jánossal kapcsolatban sem a zsákutca fikciójához, sem a szulejmáni ajánlathoz, sem az oszmán expanzió előre eltervezett szakaszos jellegéhez,⁴² hanem elegendő lenne csupán abból kiindulni, hogy az 1520–1541 közötti években a Magyarországgal szemben követett oszmán külpolitikát nem a merő doktrinerség,

---

40. Érdemes ennek kapcsán felidézni Verancsics Antalnak az erdélyiekhez intézett levelét a Majlád – Balassa-féle mozgalom idején. Verancsics roppant pragmatikusan fogva fel a dolgot, az erdélyiek emlékezetébe idézte, hogy azt a királyt kell követni, amelyik az erősebb, illetve amelyiknek hatásosabb pártfogói vannak: kétség nem férhet hozzá, hogy ez a csecsemő János Zsigmond, akit a szultán nem is annyira János, mint a saját fiának tart (*suum, non Joannis filium appellet*), akinek az atyai, de valójában, helyesbít, a saját királyságát adta oda (*paternum vel verius suum regnum donat*). Szalay 1857: 167.

41. Ld. 17. jegyzetet, illetve még az 1552. március 9-ei jelentés ama kitételét, hogy legalábbis Rüszttem szerint János Zsigmondot nagykorúsága elérésekor a szultán a királyság urává fogja koronáztatni „lo faria coronar padron di quel regno”. (ASVe Arch. Proprio. Costantinopoli. Filza 5. Fol. 338r.) A lengyel király katonai segítségnyújtását annak idején, 1528-ban János Zsigmond apjával kapcsolatban is engedélyezte a szultán. Papp 2004: 72–73.

42. Barta 1971: 289–319; Barta 1977a: 676–677; Barta 1977b: 1–30; Barta 1983: A szulejmáni ajánlatról összefoglalóan Perjés 1979: 119–126; a szakaszosság doktrínája bőven kifejtve Perjés 1986; Nézeteinek kritikájával együtt ld. Szakály 1977: 119–126; a szakaszosság doktrínája bőven kifejtve Szakály 1986: 11–57; Ehhez a teljesség igénye nélkül ld. még Kosáry 1978; Kubinyi 1977: 151–155. A legújabban pedig Bárány 2014.

hanem éppen fordítva, a merő pragmatizmus irányította.⁴³ Ha ezt elfogadnánk, logikusabb magyarázatot kaphatnánk a korabeli források számunkra legalábbis olykor meghökkentő, nehezen hihető és egymásnak ellentmondó állításaira.

Érdeemes tehát a fermán fentebb idézett két részletét figyelmesebben újra elolvasni: Buda elfoglalását a szultán ugyebár azzal indokolta, hogy ne kelljen minden alkalommal ilyen távoli helyre eljőnie. Mit is akart ezzel mondani? Nyilván nem azt, hogy nem lenne képes minden alkalommal idejönni. De az sem valószínű, hogy pusztán retorikai fordulattal élt volna: ahhoz a magyar királyság túlságosan is fontos volt. Sokkal inkább, hogy a hadjáratok időrablók, de legfőképpen, hogy sokba kerülnek: ellenben ha a védőszárnyai alá vett tartomány erőforrásainak kiaknázása révén megerősödik, a *nagykorú* János Zsigmond képes lenne arra, legalábbis a remények szerint, hogy nemcsak Erdélyt, hanem a királyság többi részét is önerőből elkormányozza természetesen a szultán vazallusaként, ahogyan apja is tette. Ne feledjük, Szülejmán a magyar királyság egészét a saját birtokának tekintette, amely fölött tehát szabadon rendelkezett. De meg is fordíthatjuk a dolgot; az elszórt adatok arra utalnak, hogy a döntéshozók fejében az a gondolat is megfordult, hogy Budát és az ország középső részét nem Szapolyai János, hanem a szultán fogadott fia – talán már muszlimként – kapja meg szandzsákba, amely különbség, meglehet, nem csupán játék a szavakkal. Tehát mi és mennyi is veszett valójában Buda alatt?

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bárány 2014

Bárány Attila: A szulejmáni ajánlat, a Török Birodalom és a Nyugat 1521–1524. Máriabesnyő, 2014

Barta 1971

Barta Gábor: Ludovicus Gritti magyar kormányzósága. In: *Történelmi Szemle* 14, 1971

Barta 1977a

Barta Gábor: Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után. (Szapolyai János király kormányzása 1526 november–1527 augusztus). In: *Századok* 111, 1977

Barta 1977b

Barta Gábor: Illúziók esztendeje. (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez). In: *Történelmi Szemle* 20, 1977

Barta 1983

Barta Gábor: A Sztambulba vezető út: 1526–1528. Budapest, 1983

---

43. Erre hívja fel a figyelmet Papp is Szülejmán 1521. évi első hadjárata kapcsán. *Papp 2004*: 68–70. Fodor a szakaszos hódítás doktrínája és a szulejmáni külpolitika hosszútávú koncepciójának hiánya közötti nyilvánvaló ellentmondást a háború megszakíthatatlanságának a mai racionalitás számára érthetetlen racionalitás feltételezésével véli áthidalni. Lényegében tehát itt ugyanarra a stratégiai paradoxonra – a permanens háborúba való belebonyolódásra a kondominium mentén – céloz, mint amire én is utalni próbálok. *Fodor 1992*: 33.

Barta – Fodor 1996

Barta Gábor – Fodor Pál: Két tárgyalás Sztambulban. Hyeronim Laski tárgyalása a töröknél János király nevében – Habardinecz János jelentése 1528. nyári sztambuli tárgyalásairól. *Régi Magyar Könyvtár. Források* 5. Budapest, 1996

Bessenyei 1981

Memoria rerum 1504–1566. Sajtó alá rend. utószó és jegyz. *Bessenyei József.* Budapest, 1981

Bessenyei 1993= Zay Ferenc: János király árultatása – Kis Péter: Magyarázat – [Bánffy György] Második János... török császárhoz menetele. Összeáll. bevez.: *Bessenyei József.* *Régi Magyar Könyvtár. Források* 5. Budapest, 1993

Bethlen 2002

Bethlen Farkas: Erdély története II. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig. (1538–1571) II–V. könyv. Ford.: *Bodor András.* A jegyzeteket írta: *Kruppa Tamás.* Budapest – Kolozsvár, 2002.

Dávid – Fodor, 2005

Dávid Géza – Fodor Pál: „Az ország ügye mindenek előtt való.” A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552). *História Könyvtár* 1. XLIII–LV, Budapest, 2005

Fodor 1992

Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Budapest, 1992

Hausner 2005

Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. *Hausner Gábor.* Budapest, 2005

Istvánffy Miklós 13–24 könyv, I/2. Tállyai Pál 17. századi fordításában. Sajtó alá rend. *Benits Péter,* Balassi Kiadó, 2003

Kosáry 1978

Kosáry Domokos: A magyar külpolitika Mohács előtt. *Gyorsuló idő,* Budapest, 1978

Kruppa 2003

Kruppa Tamás: Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez. *Századok* 137, 2003/3

Kubinyi 1977

Kubinyi András: Szülejmán szultán 1524. évi békeajánlata. Legenda vagy tény? In: Nándorfehérvártól Mohácsig. *A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára,* Argumentum Kiadó, 1977

Mohács 1986

Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk., *Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc.* Budapest, 1986

Papp 2003

Papp Sándor: Die Verleihungs- Bekräftigungs und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Österreichische Akademie für Wissenschaften: philosophisch-historische Klasse Schriften der Balkankommission 42. Wien, 2003

Papp 2004

Papp Sándor: Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig). In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk. *Zombori István.* Budapest, 2004

Papp 2005

Papp Sándor: Az első Habsburg-oszmán békekötés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, 2005

Pedani 1994

Pedani, Maria Pia: In nome del gran signore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia. Venezia, 1994

Perjés 1979

Perjés Géza: Mohács. Budapest, 1979

Perjés 1986

Perjés Géza: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: *Mohács 1986*

Sinkovics 1986

Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1526–1790, I. Szerk. *Sinkovics István*, Budapest, 1968

Szakály 1977

Szakály Ferenc: A mohácsi csata. Budapest, 1977

Szakály 1986

Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: *Mohács 1986*

Szalay 1857

Verancsics Antal összes munkái, I. Közli *Szalay László*. *Magyar Történelmi Emlékek* II/2. Budapest, 1857

Szántó 1985

Szántó Imre: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk. Budapest, 1985,

Szilágyi 1875

Erdélyi Országgyűlési Emlékek I–V, (1540–1556). Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest, 1875

Szopori 1881

Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVII. századokból. *Magyar Történelmi Emlékek* II/31. Közli *Szopori Nagy Imre*. Budapest, 1881

Sztárai 1985

Sztárai Mihály: História Perényi Ferenc kiszabadulásáról. Bev., vál., *Téglásy Imre*. Budapest, 1985

Thury 1898

Török történetírók I–II. Ford. *Thury József*. Budapest, 1898

ABSTRACT

Using several reports by an unknown Venetian envoy and other contemporary and later texts, we attempt to provide an improved reconstruction of the events surrounding the capture of Buda. We also offer a new interpretation of Suleiman's policy concerning Hungary and John Sigismund. These texts have a special importance: the Venetian diplomatic reports quote Grand Vizier Rustem, who sat on the councils in the camp outside Buda and took part in negotiations on the fate of the Jagiello dynasty and Hungary. He was therefore a key eye-witness of the events. No previously known source contains a narrative and interpretation of the events from such high circles.

Until now, we knew from a report by a *familiaris* of Queen Isabella that Rustem undertook to put the Queen and her son under protection. According to another – similarly anonymous – source, the pasha claimed that King John had instructed his executors, shortly before his death, to hand over the kingdom in exchange for acceptance of his son's inheritance. These two sources cast new light on the historical tradition associated with Miklós Istvánffy and a ferman of previously doubted authenticity claiming that the Sultan originally wanted to return Buda to John Sigismund when the boy reached his majority. Although a Friday prayer said in the capital of the kingdom unequivocally declared the captured territory to be Islam territory, the above sources reveal that long after the fall of Buda, in the 1550s, Suleiman communicated – at least to his vassal and the Hungarians – that when John Sigismund reached his majority, he would return Buda to him and make him king of the country, as he had with his father John.

Ten years after the events, the Grand Vizier, consistently with the Sultan's statements, interpreted the occupation of Buda to have taken place in line with the will John had made on his deathbed. The key question for all of the various interpretations of the events seems to be the succession, a problem that it was vital to resolve after John's death. John ordered his barons to take the oath because he had a pact with the Sultan. He was confident that in return for full submission and payment of tribute, the Sultan would forgive the disloyalty embodied in the Peace of Várad and concede the dynastic succession.

The Hungarians' wavering loyalty and the related threats from the Habsburgs, however, prevented the pact from working properly. This became unequivocally clear by 1541, after the Sultan's approval of the succession by John Sigismund. Suleiman thus had only a few days towards the end of August to make a decision whose consequences could not easily be foreseen. Faced with this dilemma, it is understandable that Suleiman deliberated for as long as possible, and even years later, he communicated the decision to John Sigismund and the Hungarians as being temporary.

The weakness of the Szapolyai party, the minority of the heir to the throne, and the pact with the Szapolyais mentioned by Rustem were enough in themselves to warrant Suleiman's invasion of the middle of the kingdom in 1541. Added to these was a concern that had already been discussed in the divan of 1541: Hungary was very far away, and the continual need to visit this new territory would be a great burden on the Sultan. In seeking an explanation for Ottoman policy towards Hungary, there may be no need to cite the fiction of King John's *cul-de-sac* or Suleiman's offer or a premeditated plan for staged Ottoman expansion. Pragmatism, rather than doctrines, may have been the guiding force in the years between 1520 and 1541. If we can accept that, we obtain a more logical explanation for the occasionally startling and apparently implausible and mutually contradictory statements of contemporary sources.

kruppat@gmail.com